

David Klooster: Co je kritické myšlení?

Pozn.: David Klooster vyučuje na Hope College v USA. Od roku 1997 do roku 2001 působil se svou ženou Pat Bloemovou jako dobrovolný lektor programu RWCT v České republice a později v Arménii.

Co je to kritické myšlení? V odborné literatuře se vyskytuje množství definic tohoto pojmu, a ne vždy se shodují. Příručky programu Čtením a psaním ke kritickému myšlení záměrně předkládají **definice neuzavřené**, protože v našem programu potřebujeme hovořit s učiteli ze všech typů škol, od základních až po vysoké, od Albánie až po Mongolsko. V takové situaci je namísto používat takových definic, které nesvazují.

10 Ale my, kteří pracujeme v České republice a už máme řadu společných zkušeností, které jsme získali v našich dílnách, se můžeme pokusit vymezit si definici trochu přesnější. Přesto však chceme, aby byla taková, **na níž se ještě můžeme shodnout všichni**. V tomto smyslu nabízím své následující úvahy.

Než se pokusíme podat definici pojmu kritické myšlení, zastavme se u některých druhů myšlení, které kritickým myšlením **nejsou**. **Memorování čili paměťové učení** jistě kritickým myšlením není. Zapamatování

15 je důležitá schopnost mysli, kterou potřebuje každý, kdo se učí, ale je to dovednost hodně odlišná od kritického myšlení (KM). Když si uvědomíme, že paměť mají všechny počítače, a to paměť lepší než většina lidí, je nám jasné, že pouhé memorování není rovnocenné skutečnému myšlení. Avšak pro mnoho tradičních učitelů je paměť něčím, co se ve škole oceňuje nejvýš ze všeho. My v RWCT ale vyhledáváme a pěstujeme komplexnější druhy myšlení.

20 Dalším druhem myšlení, které se od KM liší, je **porozumění složitým myšlenkám**. I to je důležitá školní dovednost. V hodinách matematiky, přírodovědy nebo v historii či literární hodině jsou chvíle, kdy se žáci potřebují umět opravdu dobře soustředit na to, aby porozuměli tomu, co jim učitel nebo text sděluje. Porozumění, zvláště porozumění obtížným textům, je velice komplexní myšlenková operace. Ale když se

25 snažíme porozumět tomu, jak někdo jiný uvažuje, nejprve je naše myšlení pasivní: jen přijímáme to, co někdo jiný už vymyslel. Řekl bych, že jak učení nazpaměť, tak porozumění pojmům jsou **nezbytné přípravné aktivity** pro KM.

Třetím druhem myšlení, které se od KM liší, je **tvořivé nebo intuitivní myšlení**. Atlet, výtvarník, hudebník - ti všichni používají svou mysl velmi komplexním způsobem, ale v momentech, kdy se jejich umění uplatňuje nejvíce, jejich myšlení je jen zřídka vědomé samo sebe. Představme si profesionálního sportovce,

30 třeba Jaromíra Jágra. Když má vystřelit na bránu, jestlipak přemýšlí: "Nastal již pravý okamžik? Jaké jiné přístupy k této situaci bych asi mohl vyvinout? Jak by asi viděli tuto mou situaci jiní velcí sportovci? Zdalipak by nyní vystřelil dejme tomu Wayne Gretsky, anebo by spíše vyčkával? Nebo by přihrál puk jinému ze spoluhráčů?" Kdyby byly Jágrovy myšlenkové procesy takto rozvážné a vědomé sebe sama, sotvakdy by dal branku. Podobně ne docela vědomě a záměrně používají komplexní myšlenkové operace výtvarníci nebo

35 hudebníci. Jejich intuitivní myšlení je cenné, to jistě, ale není kritické. Jak bychom tedy měli definovat kritické myšlení? Nabízím pětibodovou definici a přidám navíc argument o tom, proč považovat psaní za nejlepší nástroj k rozvíjení kritického myšlení.

Tedy zaprvé: Kritické myšlení je nezávislé myšlení. Ve třídě, kde se kritickému myšlení učí, každá osoba si vytváří své vlastní názory, hodnoty a přesvědčení. Nikdo nemůže kriticky myslet za vás.

40 Kritické myšlení je taková práce, kterou můžete vykonávat jedině sami pro sebe. Proto je nevyhnutelnou podmínkou kritického myšlení **vztah individuálního vlastnictví k myšlenkám**. Studenti a žáci tudíž musejí **pociťovat svobodu myslet za sebe samé**, rozhodovat o složitých otázkách, které se jich týkají. Kritické myšlení nemusí být nutně originální, protože člověk může přijmout myšlenku nebo přesvědčení od druhé osoby a přitom je pořád vnímat jako své vlastní. Ve větě "Souhlasím s tebou" nalézáme uspokojení a jistou sílu, a

45 nepochybně se i kriticky myslící lidé dostávají do souhlasu s jinými. Je ovšem naprosto podstatné, že každý se rozhoduje za sebe, myslí za sebe. Nezávislost myšlení je tedy první a možná nejdůležitější vlastností kritického myšlení.

INVESTICE DO ROZVOJE VZDĚLÁVÁNÍ

Zadruhé: Získání informace je východiskem, a nikoli cílem kritického myšlení. Studenti potřebují o věci vědět docela hodně ještě dřív, než začnou získávat o věc zájem a než začnou o příslušném tématu myslet sami za sebe. Někdy se říká "Nemůžeš přemýšlet s prázdnou hlavou." Abychom mohli vést složité úvahy, potřebujeme docela hodně "surovin", faktů, nápadů, textů, teorií či hypotéz, dat, pojmů. Vůbec nechci tvrdit, že kritickým myšlením se má nahrazovat tradiční učení se faktům, ale také nehodlám tvrdit, že by pouhé učení faktům bylo dostatečné. Naše práce zahrnuje vícere úkoly než jen vyučovat kritickému myšlení; také učíme studenty porozumět textům a podržet si z nich potřebné informace různého druhu. Výuka KM je jednou z učitelových úloh, vedle několika dalších. Žáci a studenti každého věku, od první třídy až k promoci, dokážou myslet kriticky, protože všichni už mají bohaté životní zkušenosti a hluboké zdroje předchozích znalostí. Když se učí dále, postupně se z nich stávají "rafinovanější", propracovanější myslitelé, ale už velmi malé děti jsou schopny nezávislého, kritického myšlení (což dobře vědí ti z nás, kteří mají vlastní děti). KM je proces, který skutečně provádějí studenti a učitelé i vědci s fakty, která se naučili. **Kritické myšlení se chápe tradičního učení a činí ho osobním, smysluplným, užitečným a také trvalým.**

Zatřetí: Kritické myšlení začíná otázkami a problémy, které se mají řešit. Lidské bytosti mají jako svou základní životní orientaci zvědavost vůči okolnímu světu. Vidíme-li něco nového, chceme se o tom dozvědět víc. Dozvíme se o zajímavém místě, a chceme tam jít. Filozof a chemik Michael Polanyi prohlásil, že "i druhy na tak nízkém stupni vývoje, jako jsou červi, či dokonce améby vykazují obecnou živočišnou tendenci - nemířit jen na některou z konkrétních potřeb, nýbrž všeobecně zkoumat, co je kolem: je to naléhavá potřeba dosáhnout intelektové kontroly nad situacemi, se kterými se střetají" (in Meyers, s.42). Zvědavost je totiž základní vlastnost života. Jsme zvyklí hledat ji spíš u malých dětí v základní škole než u studentů na gymnáziu nebo na univerzitě, a to je dost smutné znamení toho, jak pobyt ve školách působí na mysl mladého člověka. Ale **skutečné učení se na každé úrovni vyznačuje snahou řešit problémy a odpovídat na otázky, které povstávají z žákovy vlastního zajmu a z jeho potřeb.** John Bean tvrdí, že "jedním z obtížných úkolů při výuce kritickému myšlení je tudíž probouzení studentovy vnímavosti vůči problémům, které existují všude kolem něho". (s. 2)

Brazilský pedagog Paolo Freire tvrdí, že potřebujeme nahradit tradiční vzdělávání, které nazývá "bankovní", protože v něm učitel investuje, dělá "úložky" do mysli studentů. Jeho náhradou má být vzdělávání v "stavění problémů", v němž se studenti potýkají s význačnými problémy světa kolem sebe. Studenti se podle něho učí nejlépe, když nalézají, jak skutečné problémy souvisejí s jejich osobní zkušeností - problémy ekonomické, společenské, politické a mocenské - a když využívají pramenů a prostředí třídy a školy k tomu, aby našli nějaká řešení. Proto, že Freire tolik naléhal na to, aby se utlačující moc stále analyzovala, a pro přesvědčení, že vzdělávání může žáky a studenty od této moci osvobodit, byla Freireova práce nazývána "pedagogikou osvobození".

Americký filozof vzdělávání John Dewey soudil, že kritické myšlení začíná tam, kde začíná studentovo zapojení v problému. "Nejvýznačnější otázkou, kterou si můžeme klást nad kteroukoliv situací nebo nad zkušeností, jež má podnítit učení, je ta otázka, která se ptá, které kvality problému se situace nebo zkušenost týká" (str. 182). Podle Deweye právě problémy podněcují žákovu přirozenou zvědavost a podporují kritické myšlení. "Jen při tom, když žák zápasí s okolnostmi daného problému a když hledá cesty řešení, žák myslí." (str. 188).

Učitelova práce v přípravě hodin spočívá tedy v tom, aby zjistil, jaké problémy studenti mají, a aby pomáhal žákům formulovat jejich vlastní problémy od chvíle, kdy už jsou toho schopni. Pedagogika kritického myšlení se stane užitečnou a přínosnou činností, a ne jen "školní prací", když žáci zapojí svůj intelekt do praktické práce při formulování řešení k problémům, s nimiž se setkávají v běžném svém životě. Když žáci sbírají údaje, rozebírají texty, zvažují různé možné pohledy na touž věc a když v brainstormingu produkuje možnosti, hledají řešení k problémům, které se jich týkají.

Začtvrté: Kritické myšlení se pídí po rozumných argumentech. Kritičtí myslitelé si vytvářejí vlastní řešení problémů a snažejí pro tato řešení dobré argumenty a přesvědčivé důvody. Vědí, že existuje více než jedno řešení, a proto usilují, aby prokázali, jakou logičností a praktičností vyniká to jejich řešení.

Argument obsahuje tři základní položky: Jednak argument dává určité **tvrzení**. Toto tvrzení (také se mu říká hlavní myšlenka, teze nebo jádro věci) je srdcem argumentu, je pro myslitele tou nejpodstatnější

INVESTICE DO ROZVOJE VZDĚLÁVÁNÍ

100 myšlenkou. Tvrzení je podporováno řadou **důvodů**. Každý z důvodů je pak podporován **důkazy**. Těmi mohou být statistické údaje, místa v textu, osobní zkušenosti nebo jiné důkazy, které adresáti mohou považovat za platné. Dobré argumenty často připouštějí, že existují i konkurující argumenty (protiargumenty), a myslitel se dokáže s nimi vyrovnat tím, že na ně přistoupí, nebo je vyvrátí. Každý argument lze posílit tím, že připustíme, že jsou možné i jiné pohledy na věc.

105 Vytvářením a předkládáním takových argumentů kritičtí myslitelé prověřují spolehlivost a platnost textů, tradic a většinových postojů, a odolávají tak manipulaci. V jádru mnoha definic kritického myšlení stojí právě tento důraz na používání rozumu pro složitá rozhodování o činech nebo o hodnotách. Například Robert Ennis definuje kritické myšlení jako “rozumné rozhodování o tom, co dělat a čemu věřit”. (citováno podle Johnsona, str.1)

110 **Konečně zapaté: Kritické myšlení je myšlením ve společnosti.** Myšlenky jsou ověřovány a zdokonalovány tím, jak se o ně dělíme s ostatními. Filozofka Hanna Arendtová říká: “K dosažení výtečnosti je vždycky potřeba přítomnosti druhých lidí.” Když diskutujeme, čteme, debatujeme, nesouhlasíme a také si užíváme předávání a přijímání myšlenek, zapojujeme se do procesu, který prohlubuje a propracovává naše vlastní postoje a názory. Učitelé kritického myšlení proto využívají mnoha výukových strategií, kterými podněcují **dialog a diskusi**, také **práci ve skupinách, debaty** a vůbec rozmanité způsoby **zveřejňování psaných prací** studentů. Učitelé KM také pracují na tom, aby v žácích živili ty postoje, které umožňují jak

115 plodnou výměnu myšlenek, tak postoje jako toleranci, pečlivé naslouchání druhým, zodpovědnost za své vlastní stanovisko. Všemi uvedenými postupy se učitelé snaží **sblížit učení ve třídě se životem mimo třídu**. Proto, že učitelé koneckonců usilují o vytváření ideální společnosti, snaží se o to, aby život ve třídě odrážel jako zrcadlo žákům jejich postup k vyšším cílům.

120 Všech pět částí tohoto našeho vymezení kritického myšlení se dá realizovat ve školních činnostech, ale nejlépe k tomu slouží, podle mého soudu, **psaní**. Psaní nutí žáka **být aktivní**. Psáním se myšlení žáků stává **viditelným a dostupným** pro učitele. Psaní je nezávislé myšlení a vyžaduje od autora, aby **zapojoval své dosavadní znalosti** a vědění. Dobře napsaný text vždy usiluje o to, **aby se něco vyřešilo** a aby se čtenáři **dostalo odpovědí**. Psaní je od podstaty věc společenská, protože kdo píše, musí si **vždy být vědom přítomnosti svého čtenáře**.

125 Psaní je pro žáky náramně těžké, je to nejtěžší práce, kterou dostávají. Samozřejmě, že když žádáme žáky, aby psali, přiděláváme si tím spoustu práce. Ale protože výsledky psaní jsou tak cenné a důležité, domnívají se mnozí učitelé, že to přidané pracovní břemeno jim za to stojí. Učitelé mohou své studenty během psaní “koučovat”, radit a fandit jim. Žáci sami přijdou této práci na chuť, když poznají, že **učitel se vážně zajímá, o čem píšou**, a když dostanou **příležitost podělit se o svou práci** se spolužáky, s učiteli a rodiči a

130 s dalšími členy komunity - obce, veřejnosti. To všechno jsou důvody, proč jsem přesvědčen, že **psaní je nejmocnější nástroj pro výuku kritického myšlení**.

Text byl poprvé přednesen na Letní škole RWCT – KM v Podlesí 25. 7. 2000

135

Několik výroků o kritickém myšlení (od Davida Kloostera z Letní školy 2000):

- 140
1. KM je myšlení nezávislé, samostatné.
 2. Informace a informovanost jsou výchozím bodem kritického myšlení.
 3. Kritické myšlení hledá a předkládá otázky a problémy.
 4. Kritické myšlení hledá promyšlená zdůvodnění.
 5. Kritické myšlení je myšlením ve společnosti.
 6. Psaní je pro kritické myšlení nejcennějším nástrojem.
- 145

INVESTICE DO ROZVOJE VZDĚLÁVÁNÍ